

ÖRÖKSÉG

MOLCER MATYÁS

SCHUBERT SORSA

A romantika a képzelet szabad szárnyalásával és az érzelmek szenvedélyes kifejezésével az egyik legfőbb meghatározója a XIX. század művészeti ágazatainak. Ha nagy romantikus zeneszerzők születésének és halálának évszámait sorakoztatjuk fel, látszólagos ellentmondásba keveredünk. Beethoven még javában írja legjelentősebb műveit, amikor a német romantikus opera megteremtője, Weber már 1826-ban befejezte rövid életét. Schubert csak egy évvel élte túl Beethovent, de 27 évvel volt fiatalabb nála, tehát a romantikusok nemzedékéhez tartozott. Beethoven megérte, látta a romantikus zeneszerzők feltörését, Schubert viszont velük együtt indult.

Franz Schubert (1797—1828), ez a minden nemzedék számára örökké fiatal, merengő, szerény, halk szavú zseni, páratlanul áll a zenetörténelemben. A zenevilág az idén emlékezik meg halálának 150. évfordulójáról. A harmincegy éves korában elhunyt zeneköltő elsősorban művei változatos sokaságával hívja fel magára a figyelmet. A Breitkopf és Härtel zeneműkiadó 37 vastag kötetben jelentette meg alkotásait. A kötetek szimfóniákat, zenekari műveket, kamaramuzsikát, zongorakompozíciókat, operákat, zenés darabokat, kórusokat, egyházi zenét és roppant sok dalt tartalmaznak.

Hatalmas méretű életmű. Tömérdek alkotás. Közötte számos halhatatlan értékű remekmű. Mégis, Schubert zeneszerzői érdemeinek elismerése szokatlanul sokáig váratott magára a zenetörténelemben. Megállapíthatjuk, hogy még mindig nem foglalta el az őt megillető helyet a nagy zeneköltők sorában. Ennek számos oka van. A fiatalon elhunyt zseninek emberi és zeneszerzői sorsa sajátos helyet foglal el a többi mellőzött, kisméltott, megalázott, félreértett művész sorsa között. De hát vizsgáljuk meg, mi akadályozta Schubert érvényesülését oly sokáig.

A múlt század első évtizedeiben, amikor a tőke mohón ragadja birtokába a világot, a dolgozók ezreit kényszeríti szolgájává, szömnnyé nő a civilizációs-adminisztrációs gépezet, Beethoven még él, hódoló arisztokratákkal körülvéve életművének legmarkánsabb részeit hozza létre művészete dinamikus erejével, a győzelembe vetett hitével. Forradalmi, harci kiállásával tulajdonképpen az akkori feltörő burzsoá osztályt tükrözte vissza. Schubert már egy látszólagos idillikus korszak szülőtte, amely alattomos cenzúrával, bürokratikus elnyomással telített. Egy olyan társadalmi közösség tagjaként kénytelen élni legintimebb magánéletét is, amelybe jelleménél fogva képtelen beleilleszkedni. De tudjuk, hogy életünket csak úgy élhetjük, ahogyan közösségünk lehetővé teszi. Minden ellenállás a magányba, az önmagunkba zárkózásba, az elidegenedésbe vezet. Schubertből hiányzott a beethoveni eltökéltség: Ich will dem Schicksal in den Rachen greifen! Nem volt hős, inkább csendesen meghúzódott vagy visszavonult.

Schubert éltető eleme a baráti kör volt. Barátjai, a híres Schubertiádok szervezői és boldog élvezői nem is sejtették, hogy a „Schwammerl”-nek becézett vagy csúfolt Schubert inkognitóban járt közöttük, mert szerény és mimozalelkű volt, rettegett a lármás napvilágtól. Alac mögé

bújt, hogy szabadon álmodozhasson a muzsikáról. A világi érvényesülés könyöklő ügyeskedésére nem jutott ideje, minden szabad percét lefoglalta a lelkéből kiapadhatatlanul ömlő dallamok lekottázása. Halála után barátai kényelmességének tulajdonították magatartását. Kiváló tehetség volt, kár érte, még sokra vihette volna stb. Körülbelül így foglathatnánk össze barátai, no meg a zeneszakértők véleményét közvetlenül Schubert halála után. Pedig műveinek minden hangjából muzsika árad. Zenéje népszerű, mert könnyen felfogható, szívhez szólóan dallamos. Ezeket az értékeit is rovására írták kortársai, de utódjai is.

Népszerű, könnyed dallamait a tanulatlan, elvont műveit a dilettáns zeneszerző jellemzőjeként vették tudomásul. Richard Wagner Schubert „filiszteri szonátaírói és trióírói” beszél. Még századunkban is hangzotak el hasonló vélemények. Bernard Shaw világhírűve csúcán közölte zenekritikái gyűjteményét. Schubert legmonumentálisabb alkotásáról, a *C-dúr szimfóniáról* többek között ezt írja: „Ritkán írtak ennél esztelenebb zenét! Néhány évvel ezelőtt egy angol zenei folyóiratban *Tales from the Vienna Bachwoods* címmel elmarasztaló írás jelent meg Schuberről. A szerző kétségbe vonja lángelméjét, műveinek java részét csak közhelyekkel zsúfolt átlagteljesítménynek mondja,

Nemcsak érdekesek, hanem tanulságosak is ezek az aggályok Schubert életművével kapcsolatban. Az utókor nagyon is hálátlan és fukarnak bizonyul az elismerést illetően az olyan művésszel szemben, aki életében szerényen visszavonult, háttérbe húzódtott az érdekcsoportok küdelmeiből, ahelyett, hogy tömjénezte volna magát, ügyeskedett volna, intrikákkal felvértezve küzdött volna az elismerésért.

Schubert az apai zsarnokság által kiváltott gátlásos, mesterkéltségi légkörű családban töltötte gyermekéveit. A konviktusban még jobban bele-nevelték a feltétlen engedelmességet. A gyermek a száraz valóság elől képzelt világába, álmaiba menekült. Egyik feljegyzése, amely költői hajlamról tanúskodik — Schubert verseket is írt —, a *Mein Traum* címet viseli. Pályaválasztása is megrázkódtatásokkal jár. A tizenhét évi katonai szolgálat elől menekül a nem neki való tanítóskodásba. Vátsott diákok keserítik a szórakozott, a dallamok világában élő zeneköltőt. Önálló művészként próbál élni. Ehhez mecénásokra lenne szüksége, mint Beethovennek. De őt még nem ismerik, kezdő, különben is az 1810-es csodóta ritka madár a főúri mecénás, a középosztály pedig még anyagiilag nem erősödött meg. Kis termetű, hízásra hajlamos, gondozatlan külsejű és erősen rövidlátó volt. Barátai tréfálkoztak testi fogyatékoságán. Ez is gátlásokat váltott ki benne. Tény, hogy képtelen volt tehetségéről, nagyságáról bárkit is meggyőzni. Igaz, ebben szemérmes, viszáshúzódo lelkiakata is meggátolta. Baráti köre — a schubertiánusok — volt egyetlen közönsége. A társas összejöveteleken — Schubertiádok — csendültek fel dalai, kisebb kompozíciói. Ilyen rendezvényeken a fiatal, még fejlődő zeneszerző nem mérhette le művei hatását. Tulajdonképpen ezeken az összejöveteleken Schubert zongorázása szolgáltatta a talp alá valót. Nem tudunk szabadulni attól a gondolattól, hogy végtelen valcer-, polkarögtönzéseit végett volt közkedvelt a társaságban, míg zeneszerzői tevékenységének való értékével nem voltak tisztában. Alkotásainak bírálója így csak önmaga lehetett.

Kiadatlan művei bámulatos munkatempója következtében egyre gyarapodtak. Minden olyan mű, amely nem lát napvilágot, nem kerül közönség elé, akadály a művész fejlődése útjában. Bénítólag hat gondolatvilágának kiteljesedésére is. Schubert művészi nagyságának bizonyítéka, hogy a fiókban maradt művek, a ritka, de lesújtó kritikák ellenére rövid élete alatt merész kísérletekkel új műfajt teremtett, a múdalt, amelynek mindmáig felülmúlhatatlan képviselője.

Életében egyszer volt komoly szerelmi kapcsolata, de családalapítási tervei nem sikerültek, mert 1816 tavaszán sikertelenül pályázott a ljubljana tanítóképző zenetanári állására.

Szabad alkotó művészként tengődött továbbra is. A császárvárosban még otthona sem volt, egyik barátjánál, Franz von Schobernél lakott. Később a költő és cenzor Mayrhoferrel közösködött egy kis padlásszobában. Életének utolsó napjaiban Ferdinand bátyjánál húzódott meg.

Az otthontalan Schubert számára Bécs az egész világot jelentette. Annak zenei nyelvén beszélt, amelynek háttére az osztrák népzene. Érzései hasonlóak voltak környezetének érzésvilágához. Egyszóval művészte polgári talajban gyökerezett.

Barátai rábeszélésére és valószínűleg saját ambíciójából is a bécsi operaszínpadokat ostromolta gyenge operákkal, amelyeket csapnivalóan silány librettókra írt. Az olasz opera diadalának éveiben talán akadt volna jó német nyelvű librettó is, de Metternich kancellár bürokratikus terrorja rendkívül perfíd módon a haladó értelmiséget bagatellizálta. Grillparzer nem adhatott kifejezést gondolatainak a színpadon, Mayrhofer, költő a kötelességtudó cenzor pedig az öngyilkosságba menekült.

A gyenge librettók miatt szaporodtak operakíséretei, a legtöbbjét be sem fejezte. Általában meghökkenően sok a befejezetlen zeneműve. Erről később még szólunk.

1823 nyarán venereás fertőzést kapott, amelyből nem tudták teljesen kigyógyítani. Allapota aggasztóvá vált: haja kihullott, testét kiütések lepték el. Leopold Kupelwieser festő barátjának ezt írja 1824. március 31-én: „...egyszóval: a világ legszerencsétlenebb, legnyomorultabb emberének érzem magamat. Gondold meg, olyan ember vagyok, aki már sohasem lesz egészen egészséges és aki előlötti kétségbeesésében mindent rosszul old meg, ahelyett, hogy bizakodnék; képzelj el egy olyan embert, akinek legragyogóbb reményei semmivé váltak és akinek a szerelmi boldogsága, a barátság nem nyújt semmit, legfeljebb fájdalmat okoz; akinek a szép iránti rajongása (legalábbis a serkentő rajongás) szertefoszlik, kérdezlek: nem nyomorult és szerencsétlen az ilyen ember?”

Nyomorult helyzete ellenére műveiben a sötét, mélabús harmóniákon át-átüt a derű fénye, amint szüntelenül cserélgeti a párhuzamos dúr és moll hangnemeket.

Később állapota javult, haja kinőtt, de a látszólagos jobbulás nem tartott sokáig. Schubert még sötétebb kétségek gyötnik. Ekkor írja a *Winterreise* című dalciklusát.

A dalciklus megrázó erejű darabjairól, azok keletkezéséről legrégebbi barátja, Spaun így ír: „Schubert igen nagy átéléssel énekelte el az egész sorozatot. Megdöbbenett a dalok sötét hangulatvilága... Amióta ciklusát befejezte, egészségi állapota leromlott, de ijedelemre még nem adott okot. Sohasem felejttem el azonban azt a délelőtti, amikor barátaimmal meglátogattuk. Eppen e dalokat komponálta, és kigyúlt arccal, égő szemmel jött elébünk és egészen furcsa beszédhangot használt. Délutánonként rendszerint másképpen viselkedett... Meggyőződésem, hogy a dalok alkotása, az alkotással járó belső feszültség, izgalom hozzájárult korai halálához.”

Életének utolsó éveinek, 1828 elején úgy látszott, hogy megjavulnak anyagi körülményei. A kiadók érdeklődni kezdtek dalai iránt. Megrendezte első és egyben utolsó szerzői estjét, amely szép anyagi sikerrel járt. Az 1828. év hallatlanul termékeny volt. Megírta a nagy *C-dúr szimfóniát*, a három nagyméretű posztumusz zongoraszonátát, a *Vonóskvintettet*, a négykezes *F-moll zongorafantáziát*, az *Esz-dúr misét*, számos dalt és kórust. Utolsó napjaiban kontrapunktot szeretett volna tanulni Simon Sechtertől, de a megbeszélés első órára már nem volt ereje elmenni. Agynak esett. Valószínűleg tifusza volt, amellyel legyöngült szervezete nem tudott megbirkózni és november 19-én elhunyt.

Néhány szót a befejezetlen, jobban mondva félbehagyott műveiről.

Minden művész alkotás közben igyekszik minél tökéletesebb formát adni műveinek, vagyis befejezni azokat. Ehhez akaraterőre, munkabírársra, munkamódszerre és tapasztalatra van szüksége. A *Kunst der Duge*

(Bach), a *Rekviem* (Mozart) vagy Bartók *III. zongoraversenye* azt példázza, hogy a szerzők életük szinte utolsó pillanatáig küzdöttek a művek befejezéséért, a végleges formába öntésért. Ezeknek az alkotásoknak a befejezését csak a halál akadályozhatta meg. Schubert híres *H-moll (Befejezetlen) szimfóniája* nem tartozik e csoportba. A szimfóniát 1822-ben komponálta. A zeneművet mai alakjában — az első és a második tételt — elküldte a Grazban székelő Steirische Musikgesellschaft részére, de az megfeneklett Josef Hüttenbrenner barátjánál. Schubert azután nem törődött tovább az üggyel. A szimfónia 1856-ban került elő Anselm Hüttenbrennertől, az előbbi testvérétől. A mű sorsának érdekes története van, de ez most nem tartozik ide. Inkább azt a kérdést vetjük fel, amiről a zenetudósok évtizedek óta hiába vitatkoznak: befejezetlen avagy befejezett Schubert szimfóniája? Tény, hogy a szerző elkészítette a Scherzo vázlatát, sőt kilenc taktust meghangszerelt belőle, azután félbehagyta az egészet. Erre valószínűleg benső okai voltak. Schubert számos korábbi művét egyszerűen félbehagyta, mert művészi fejlődésében olyan pontra jutott, amikor már nem elégítette ki a mű azonos színvonalú folytatása, avagy tényleg ért, vagy látszólag legyőzhetetlen akadályokba ütközött. Szüntelen alkotóvágya pedig újabb és újabb művek írására ösztönözte. Nem volt türelme bibelődni, keresni a helyes megoldást, várni az ihletre ott, ahol az cserbenhagyta. Ha áttanulmányozzuk befejezetlen szonátáit, kamaraműveit, operáit és egyéb munkáit, láthatjuk, hogy a fent említettek mellett egyéb okok is fennállnak. A legtöbb félbehagyott zeneművében jól kimutathatók a nagy elődök — főleg Haydn és Mozart — hatása és más átvett jellegzetességek. A *H-moll szimfónia* félbemaradtan is kerek egésznek hat és a szimfonikus irodalom egyik csúcsa. Mindenesetre a *Befejezetlen szimfónia* példája sok mindenben fényt vet alkotója jellemére és sorsára. A kérdés azonban nyílt marad: az „álarcot” viselő, magába zárkozó zeneköltő kételkedett abban, hogy valaha is be tudja fejezni mesterművét?

Schubert a társadalmi erőkkal szemben passzív volt. Nem tudott harcolni. Naivul azt hitte, hogy muzsikájának pompázatos gazdag áradásával eléri az őt megillető elismerést. Kincseit apró pénzért kótárvetyélte el a dörzsölt zeneműkiadóknak. Néha keserűen kifakadt: „Az államnak kötelessége lenne eltartásomról gondoskodni, hogy gondtalanul az alkotásnak élhessek...” Már-már komikus, hogy egyik legszebb és legnépszerűbbé vált keringőjét is elvittatták tőle. A *Trauerwalzer* kéziratot másolatára Schubert a következőket írta: „Komponáltam ikávé, bor- és puncstestvérem, Anselm Hüttenbrenner, a világhírű zeneszerző számára Bécsben 1818. március 14-én, sajtát 30 forintos otthonomban”. A szerzőség kérdése tehát nem lehet vitás, mégis nemrégiben egy zenealbumban Beethoven neve alatt bukkantam a keringőre!

Schubert aránylag rövid idő alatt egész kötetre való Goethe-verset zenésített meg. Kiadó a dalokra nem akadt, ezért, no meg hódolatból is, Schubert szerette volna Goethének ajánlani a gyűjteményt. Barátja, Spaun vállalkozott rá, hogy megírja és elküldje Goethének a dalok kísérőleletét: „Excellenciás Uram! Alulírott bátorodik Excellenciád drága idejét ezekkel a sorokkal néhány pillanatra megrabolni. Csak az a remény biztatja fel, hogy Excellenciád a zavarást és hallatlan merészséget megbocsátja a mellékelt dalok kedvéért. A zeneköltő azt a kérelmét terjeszti elő, méltóztassék hozzájárulni, hogy dalainak egy sorozatát alattvalói hódolattal Excellenciádnak felajánlhassa... A magam részéről a dalok dicséretéről tartózkodom. Azok önmagukért fognak beszélni... Annak a zenésznek, aki e dalok kísérését Excellenciád előtt játszani akarja, természetesen megfelelő technikai felkészültséggel kell rendelkeznie, s játékából a kifejező erőnek sem szabad hiányoznia... Ha a fiatal komponista olyan boldog lesz, s dalaival elnyeri annak a tetszését, akinek véleménye mindenkinél a világon értékesebb a számára, akkor bátorodom kérni, hogy döntését velem pár szóban közölni kegyeskedjék. — Határtalanul mély tisztelettel maradok meg Excellenciádnak legengedelmesebb szolgálójaként: Nemes Josef von Spaun 1818. április 17-én.”

A hetvenedik éve felé közeledő költőfejedelem Schuberthez sem volt elnézőbb, mint néhány évtizede Beethovenhez. A levelet válasz nélkül hagyta. Néhány évvel később ugyancsak válasz nélkül küldte vissza Schubert kottáit. A közöny újabb csalódást okozott Schubertnek.

A világ kegyetlenül bánt a nem eléggé öntudatos zeneköltővel nemcsak életében, hanem halála után is. Habár zenéje — főleg dalai — tettség aratott, a kortársak talán nem is sejtették, milyen bűnököt követnek el a zeneirodalom egyik legzsensialisabb alakjával szemben. De halála után is hosszú idő múlt el, amíg kezdtek rájönni a zenetörténelemben betöltött szerepére. Ma már tudjuk, hogy Schubert szinte valamennyi zeneszerző-utódjára hatással volt. Nélküle el sem képzelhető a német romantikus zene.

Raphael Georg Kiesewetter hírneves zenetörténész a *Geschichte der europäischabendländischen Musik* című, 1836-ban megjelentetett munkájában nem tartotta szükségesnek Schubert nevét megemlíteni. Sainsuryb 1827-es zenei lexikonjában szerepel a Franz Schubert név, egy drezdai hegedűs neve, aki annak idején mulatságosan tiltakozott az *Érklönig* szerzősége ellen. A lipcsei Breitkopf és Härtel zeneműkiadónak 1817. április 18-án ezt írta a drezdai hegedűs: „Jelentem Önöknek, hogy ezt a kantátát [így!] én sohasem szerzettem. Én ezt [a kéziratot] meg fogom őrizni, hogy kikutassam, vajon ki volt az, aki ilyen silány munkát ennyire udvariatlan módon elküldött Önöknek, s azt is kifürkészni szeretném, hogy ki volt az a zeneszerző, aki az én nevemmel ily módon visszaélt...”

Schubert hátrahagyott műveit olcsó pénzért vették meg a kiadók, de számos alkotás elkallódott, mint például a *Gasteini-szimfónia*. Hüttenbrenneréknél Schubert-kéziratokkal gyűjtöttak alá — a *Befejezetlen szimfóniát* pedig alig lehetett kicsalni Anselmtől.

A legsúlyosabb vétséget emléke és egyben életművének megértése ellen a zenekotyvasztó Heinrich Berté követte el, amikor a *Három a kislány* című operettjében Schubertből giccses, szirupos, kertitörpe figurát csinált. Az árnyékban élő Schubert minden volt, csak nem operetthős. Nyomorúságos anyagi helyzetben, állandó elutasítások és lekicsinylések közepette, lángoló képzelettel, korlátlan intenzitású alkotó munkában élt. Hátrahagyott hatalmas művei — amelyeket sohasem hallhatott felcsendülni — a nagyvonalú látomás fenséges biztonságával hatnak. A Schumann által a „mennyei hosszúságúaknak” nevezett művek csak sejtetik, hogy milyen zenei Atlantisz veszett el örökre a lánglelkű zeneköltő korai halálával.